

De stekker eruit? Over de relatie tussen cybercrime en geweld in afhankelijkheidsrelaties¹

Janine Janssen

Inleiding

Toen eind jaren zestig van de vorige eeuw de eerste versie van het internet het levenslicht zag, kon nog lang niet iedereen bevroeden wat voor impact deze technologische innovatie op het maatschappelijk leven zou gaan krijgen.² In die tijd was deze technologische innovatie slechts in kleine kring bekend. Dat is heden ten dage wel anders. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek had in 2013 95% van de huishoudens in ons land toegang tot internet.³ Informatie- en communicatietechnologie (ICT) – waar internet een voorbeeld van is – speelt inmiddels een niet te onderschatten rol in de communicatie tussen mensen en dus ook in het onderhoud van sociale relaties. Maar ICT brengt mensen niet alleen in goede zin samen: deze technologie kan ook negatief worden aangewend bij conflicten in sociale relaties, bijvoorbeeld bij huiselijk geweld. In Nederland wordt in het verband van conflicten in sociale relaties tegenwoordig de verzamelterm ‘geweld in afhankelijkheidsrelaties’ (gia) gebruikt. Onder deze paraplu vallen allerhande fenomenen die zich in de persoonlijke levenssfeer van mensen afspelen. In deze bijdrage wordt stilgestaan bij de vraag op welke wijze ICT een rol speelt bij gia. Allereerst komt de vraag aan bod wat wordt bedoeld met het etiket ‘geweld in afhankelijkheidsrelaties’. Wat wordt onder die noemer gebracht? Vervolgens wordt ingegaan op de vraag hoe de invloed van internet zich doet gelden op het vlak van criminaliteit. Wat speelt er allemaal op het terrein van wat ook wel *cybercrime* wordt genoemd?⁴ Dan wordt ingezoomd op de relatie tussen cybercrime en gia. Wie studies bekijkt over cybercrime, ziet daarin weliswaar vaak aandacht voor (inter)persoonlijke delicten,⁵ maar dit artikel richt zich op iets anders: het doel is om een over- en inzicht te bieden van en in verschillende vormen van gia met een digitale component. In een korte slotbeschouwing wordt de balans opgemaakt: wegen de voordelen van ICT op tegen de nadelen waar het problemen rond gia betreft? In hun wanhoop verzuchten slachtoffers of zich machteloos voelende

- 1 Dr. Janine Janssen is lector ‘Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties’ aan de Avans Hogeschool in Den Bosch en hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de nationale politie. Zij is tevens redactielid van PROCES.
- 2 R.A. Spinello, *Cyberethics: morality and law in cyberspace*, Sudbury: Jones & Bartlett 2000.
- 3 <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71102ned&D1=3-34&D2=0-5&D3=a&VW=T>.
- 4 M.M.L. Domenie e.a., *Slachtofferschap in een gedigitaliseerde samenleving: een onderzoek naar e-fraude, hacken en andere veelvoorkomende criminaliteit*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2013.
- 5 Zie bijv.: Domenie e.a. 2013.

professionals wel eens dat de stekker er maar uit moet, maar hoe realistisch is dat?⁶

Fenomenen

Wat is geweld in afhankelijkheidsrelaties?

Bijna tien jaar wordt nu het paraplubegrip gia gebruikt in het overheidsbeleid. Uitgangspunt van het beleid is het beschermen en vergroten van de weerbaarheid van slachtoffers van gia.⁷ Door de weidsheid van het begrip gia is het lastig om dit begrip strak af te bakenen en te definiëren. In de loop der jaren is het aantal fenomenen dat onder deze paraplu wordt geschaard, toegenomen: dat loopt uiteen van kindermishandeling tot uitbuiting en misbruik in de prostitutiesector. Kenmerkend voor al die fenomenen is dat er sprake is van een afhankelijkheidsrelatie tussen dader en slachtoffer. Het feit dat dit kenmerk op veel fenomenen van toepassing is, brengt voordelen met zich: het wordt makkelijker fenomenen die als nieuw worden erkend of ervaren onder dit begrip te brengen. Vanaf een afstand beschouwd kunnen onder de vlag van gia grofweg drie domeinen worden onderscheiden. In de eerste plaats zijn er vormen van gia die zich afspelen binnen het gezin en de familie, de huiselijke kring – dat is het gezin plus (huis)vrienden, kennissen, burens. Fenomenen die hier spelen zijn onder meer kindermishandeling, ouderenmishandeling, huiselijk en eergerelateerd geweld. In de tweede plaats vindt gia plaats in een institutionele setting. Daar komen immers ook afhankelijkheidsrelaties voor. Denk maar eens aan scholen, instellingen voor jeugdigen en ouderen, gevangenissen, ziekenhuizen en religieuze gemeenschappen, waar afhankelijkheidsrelaties bestaan tussen docenten en leerlingen, tussen hulpverleners, verzorgers en pupillen, tussen personeel en gedetineerden, tussen personeel en patiënten en tussen religieuzen en gelovigen. Een derde domein waar gesproken wordt over gia, is dat van mensenhandel. Op dit terrein wordt met name aandacht gevraagd voor problemen met betrekking tot zedenzaken en in de prostitutiesector.⁸ Afhankelijkheidsrelaties zijn niet per definitie slecht. Denk maar eens aan de relatie tussen ouders en hun kinderen. Mensenkinderen worden niet onafhankelijk geboren. Vanaf hun geboorte zijn ze afhankelijk van de zorgen van hun ouders of verzorgers, die tot taak hebben hun kroost zo op te voeden dat zij als volwassenen weerbaar in het leven staan. Dit is uiteraard een ander soort afhankelijkheidsrelatie dan die tussen een prostituee en een pooier of een mensenhandelaar. Er kunnen niet alleen verschillende vormen van afhankelijkheid worden onderscheiden;

- 6 In dit artikel wordt verder geen aandacht besteed aan opsporing en vervolging. Wie daar meer over wil weten, kan onder meer terecht bij: W.Ph. Stol & J. Jansen (red.), *Cybercrime en de politie*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2013. Over de problemen waarmee de rechter zich op dit terrein geconfronteerd ziet, zie: G. Corstens, *De rechtstaat moet je leren: de president van de Hoge Raad over de rol van de rechter*, Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker 2015.
- 7 *Kamerstukken II* 2007/08, 28345 en 22894, 51.
- 8 Zie voor voorbeelden van de verschillende onderwerpen die aan bod komen onder de noemer gia o.a.: de *Voortgangsrapportage geweld in afhankelijkheidsrelaties* van oktober 2012 en juni 2015.

daarnaast bestaan er ook verschillende relaties tussen afhankelijkheid en het ontstaan van geweld. Sommige vormen van afhankelijkheid bieden veiligheid, andere zijn zo belemmend dat mensen er al dan niet met gebruik van geweld uit willen breken.⁹ Ook bieden afhankelijkheidsrelaties gemotiveerde daders een gelegenheidsstructuur: potentiële slachtoffers zijn bereikbaar en wellicht ook in de fysieke nabijheid. In de stukken van de overheid wordt overigens lang niet altijd expliciet gemaakt hoe afhankelijkheid zich verhoudt tot het ontstaan van geweld. De overheid lijkt met name nadruk te leggen op een morele beoordeling van dit soort geweld: 'Geweld is erg, maar geweld jegens iemand die kleiner, onmachtiger en kwetsbaar is en daardoor afhankelijk, is dubbel zo erg. Helaas komt geweld in afhankelijkheidsrelaties voor in alle geledingen van de samenleving. Meer dan 200 000 vrouwen, mannen en ouderen en 119 000 kinderen zijn jaarlijks slachtoffer van geweld.'¹⁰

Wat is cybercrime?

Over het begrip 'cybercrime' wordt de nodige discussie gevoerd. Een gemeenschappelijke definitie en consistent begrippenkader ontbreken.¹¹ Er wordt dikwijls een onderscheid gemaakt tussen cybercrime in brede zin en cybercrime in enge zin.¹² Met dat laatste wordt criminaliteit bedoeld die gepleegd wordt via ICT en die ook gericht is op ICT. In feite is dit een nieuwe vorm van criminaliteit die zonder ICT simpelweg ondenkbaar is, want hacken of het verspreiden van computervirussen kan alleen plaatsvinden in de context van ICT en cyberspace. Maar niet alleen hoogbegaafde nerds – denk aan de door de Zweedse krimi-schrijver Stieg Larsson geschapen heldin Lisbeth Salander in de *Millennium*-trilogie – die hun wiskundeknobbel aanwenden om goed beveiligde informatiesystemen van overheden en bedrijven zoals banken te hacken, spelen een rol bij cybercrime. Ook bij klassieke vormen van criminaliteit, bijvoorbeeld fraude of bedreiging,¹³ wordt ICT als hulpmiddel ingezet. Dan hebben we het over cybercrime in brede zin. Bij cybercrime in brede zin komen gedragingen in beeld die eveneens onder de paraplu gja worden geschaard, bijvoorbeeld een stalker die zijn slachtoffer via internet volgt en lastigvalt.

Slachtofferschap

Algemeen beeld van slachtofferschap van cybercrime

Op grond van onderzoek van Domenie e.a. onder 9163 respondenten die aangaan internet te gebruiken, werden de volgende prevalentiecijfers verzameld: in de

- 9 Zie bijv.: L.H. Athens, *The creation of dangerous violent criminals*, Chicago: University of Illinois Press 1992.
- 10 *Kamerstukken II* 2011/12, 28345, 117.
- 11 R.C. van der Hulst & R.J.M. Neve, *High-tech crime: inventarisatie van literatuur over soorten criminaliteit en hun daders*, Den Haag: WODC 2008.
- 12 Van der Hulst en Neve (2008) noemen cybercrime in brede zin 'cybercriminaliteit' en in enge zin 'computercriminaliteit'; zie ook: Domenie e.a. 2013.
- 13 Zie bijv.: J. van Wilsem, 'Digitale en traditionele bedreiging vergeleken: een studie naar risicofactoren van slachtofferschap', *Tijdschrift voor Criminologie* 2010, 1, p. 73-87.

twaaalf maanden voorafgaand aan de afname van de vragenlijst bleek dat 8,5% van de respondenten slachtoffer was geworden van een delict met een digitale component. De onderzoekers hebben in dit verband gevraagd naar drie soorten delicten: hacken (dat wil zeggen het zich conform artikel 138ab van het Wetboek van Strafrecht opzettelijk en wederrechtelijk toegang verschaffen tot een geautomatiseerd netwerk of een deel daarvan), financiële delicten (denk bijvoorbeeld aan oplichting via veiling- en verkoopsites en identiteitsdiefstal en/of -fraude), en tot slot persoonlijke delicten (zoals stalking en bedreiging). Op basis van de representatieve steekproef komen de onderzoekers tot de conclusie dat 4,3% van de Nederlandse internetgebruikers slachtoffer wordt van hacken, 3,5% van financiële delicten en 1,5% van persoonlijke delicten. Als de onderzoekers een vergelijking maken tussen slachtofferschap van delicten met een digitale component en slachtofferschap van klassieke criminaliteit, dan komen zij tot de volgende conclusie: 'Van oudsher is Nederland het land van fietsendiefstal (4,8%), omdat dat delict gewoonlijk het hoogst scoort in klassiek slachtofferonderzoek. De bevindingen uit ons onderzoek laten zien dat Nederland inmiddels kan worden getypeerd als het land van fietsendiefstal (4,8%) en hacken (4,3%).'¹⁴ Dat betekent dus dat cybercrime het karakter heeft gekregen van veelvoorkomende criminaliteit. In een vijfde van de gevallen waarin internetgebruikers werden opgelicht omdat zij een goed of een dienst hadden betaald maar vervolgens niet geleverd kregen, liep volgens de slachtoffers het contact met de verkoper via het buitenland. Volgens de onderzoekers krijgt de politie hierdoor regelmatig kleinere zaken aangeboden met een internationaal karakter, en voor deze tendens hebben zij de volgende term gemunt: internationale veelvoorkomende criminaliteit.¹⁵ In ander onderzoek naar fenomenen met een digitaal karakter en gerelateerd aan gja is overigens ook al gewezen op het internationale karakter, bijvoorbeeld op het terrein van kinderporno.¹⁶

Nu is de kans op slachtofferschap niet evenredig over de bevolking verdeeld. Met name jonge mensen in de leeftijdscategorie 15-34 jaar lopen een grotere kans om het slachtoffer te worden van een delict met een digitale component. Van alle internetters is 1,5% meervoudig slachtoffer van delicten met een digitale component en wederom scoren hier jongeren tussen 15 en 34 jaar hoger.¹⁷ Onlangs bracht het Centraal Bureau voor de Statistiek cijfers naar buiten over cyberpesten. In 2014 werd bijna 8% van de jongeren van 15 tot en met 24 jaar daarmee geconfronteerd. Dat is ruim twee keer zo vaak als bij alle Nederlanders (3%) van 15 jaar en ouder. Bijna twee derde van de jongeren die vorig jaar te maken hebben gehad met cyberpesten, is bekend met de dader. Naarmate de leeftijd vordert,

14 Domenie e.a. 2013, p. 92.

15 Idem.

16 M. van der Bruggen, 'Een beschouwing van de ontwikkeling van het internet en cybercriminaliteit en de gevolgen hiervan voor de internationale bestrijding van digitale kinderporno', *Tijdschrift voor Criminologie* 2015, 2, p. 242-259.

17 Domenie e.a. 2013.

krijgen mensen minder met cyberpesten te maken. Van de ouderen zegt 1% te maken te hebben gehad met cyberpesten.¹⁸

Wat een belangrijke rol bij slachtofferschap speelt, is *conduct* (gedrag) en *exposure* (blootstelling): wat mensen doen op het internet en hoe vaak ze op het net te vinden zijn, beïnvloedt nu eenmaal de kansen op slachtofferschap. Jonge mensen zijn meer op internet te vinden dan hun ouders, en andere ouderen en jongeren ontplooiën daar ook andere activiteiten. Zo bleek bijvoorbeeld uit de *Monitor Jeugd en Media 2015*, die beoogt een representatief beeld te geven van Nederlandse jongeren tussen de 10 en 18 jaar oud, dat jongeren weliswaar de voorkeur geven aan face to face contact, maar dat het niet te veel gezegd is dat applicaties als WhatsApp, Facebook en Instagram als ware levensaders worden ervaren. Opvallend is echter dat hooguit een derde van de ouders, volgens de respondenten, actief aan mediaopvoeding doet en als ouders dat dan al doen, blijken ze vooral gericht te zijn op de risico's van het gebruik van dit soort media. De voor jongeren zo belangrijke positieve aspecten worden door ouders in mindere mate belicht.¹⁹ Het intensiever gebruik van internet door jongeren zou dus een verklaring kunnen bieden voor hun hogere slachtofferschap. We zouden hier zelfs een 'slachtofferparadox' kunnen herkennen, dat wil zeggen dat de groep die het meest enthousiast en blijkbaar onbevreesd gebruikmaakt van ICT, in de praktijk helaas wel het grootste risico op slachtofferschap loopt. Jongeren lijken zich niet goed te realiseren hoe onverbiddelijk de digitale wereld is: alles wat je zegt kan daar immers tegen je gebruikt worden, maar dit terzijde. De vraag is nu hoe zich een en ander in de toekomst verder ontwikkelt.²⁰ We weten namelijk nog niet hoe de jongeren van nu zich in latere levensfasen op het net gaan gedragen: nemen risikante activiteiten online met het klimmen der jaren af? In het gewone leven worden mensen immers rustiger als de hormonen na de puberteit minder opspelen. Ontplooiën de jongeren van nu en dus de ouderen van de toekomst straks rustiger digitaal gedrag of is het meer zo dat in het leven van deze generatie, die ICT als het ware al in de wieg heeft meegekregen, deze techniek ook in latere levensfasen een andere rol zal gaan spelen?

Gia met een digitale component

Hiervoor is bij de uitleg van gia aangegeven dat het om zeer uiteenlopende fenomenen gaat. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen drie domeinen. Met name op het eerste – gezin, familie en huiselijke kring – en derde domein – mensenhandel en zeden – worden in de literatuur en in de media vaak voorbeelden van gia met een digitale component benoemd. Op al deze terreinen komen we delicten tegen met digitale kenmerken. Het gaat daarbij niet om cybercrime in enge zin, maar om klassieke delicten die nu een extra twist krijgen door gebruikmaking van ICT.

18 Centraal Bureau voor de Statistiek, 'CBS: bijna 8 procent van de jongeren gepest op het internet', persbericht van 17 augustus 2015, te raadplegen via www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/veiligheid-recht/publicaties/artikelen/archief/2015/bijna-8-procent-van-de-jongeren-gepest-op-het-internet.htm.

19 Marketingfacts, *Monitor Jeugd en Media 2015: mediagebruik van jongeren in beeld*, 23 juni 2015, te raadplegen via www.marketingfacts.nl/research/detail/monitor-jeugd-en-media-2015.

20 Domenie e.a. 2013.

De ene keer wordt online gedrag gezien als de steen des aanstoots en aanleiding tot conflict, de andere keer wordt ICT als middel ingezet om slachtoffers onder druk te zetten.

In gezins- en familieverband en in de relationele sfeer kunnen zich allerlei digitale bedreigingen voordoen. Zo bleek in het hier al genoemde prevalentieonderzoek dat 1,2% van alle internetters in de twaalf maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst slachtoffer is geworden van bedreiging. In ruim de helft van die gevallen werd (ook) gebruikgemaakt van internet. In 72% van die zaken wist het slachtoffer wie de dader was: een (ex-)partner, familielid, buurtgenoot, collega of andere bekende. In datzelfde onderzoek bleek dat 1,3% van de internetters een jaar voor het onderzoek slachtoffer was van stalking. In ruim 80% van die gevallen ging het om cyberstalking.²¹

Bij eergeleerde geweld is eveneens bekend dat ICT een rol speelt. Bij het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) van de Nationale Politie worden geregeld zaken onder de aandacht gebracht waarbij internet een belangrijke rol speelt. Bij conflicten rondom eercodes zijn betrokkenen vaak bang voor het uitlekken van geheimen, zoals het verlies van maagdelijkheid of een relatie waarvan vermoed wordt dat die niet goedgekeurd zal worden door de familie. Chantage en bedreiging naar aanleiding van dit soort geheimen vindt tegenwoordig mede langs digitale weg plaats. Verder zijn er voorbeelden bekend van mensen die belemmerd worden om contact met anderen te zoeken via internet, om zo te voorkomen dat bijvoorbeeld een meisje of een jonge vrouw ongeoorloofd contact met een jongen of man heeft. Betrapt worden op het onderhouden van dit soort online contacten kan de basis vormen van een eerconflict.²² Onlangs kwam bij het LEC EGG een zaak binnen waarbij van ICT gebruik was gemaakt om een slachtoffer te volgen.²³ Hiervoor is al iets gezegd over de internationale dimensie van cybercriminaliteit die zich onder andere voordoet bij kinderporno. Ook bij eerzaken waarin geweld dreigt of al aan de orde is, speelt dat internationale aspect een

21 Idem.

22 J. Janssen, R. Sanberg & D. van der Sluis, 'Virtual honour: violating and restoring family honour through the internet', *Cahier Politiestudies* 2011, p. 275-294. Zie over de rol van internet bij het leggen van 'verboden contacten' ook: J. Janssen, 'Eer, geweld en homoseksualiteit', *Tijdschrift voor de Politie* 2015, 5, p. 31-34.

23 Zie ook over ervaringen met digitaal volgen van slachtoffers via *spyware* en *tracking* in het buitenland: Network for Surviving Stalking, *Internet safety for survivors of domestic violence*, te raadplegen via <http://static1.l.sqspcdn.com/static/t/655315/10790699/1297938845100/Internet+Safety+for+Victims+of+Violence.pdf?token=ZeQ2%2Fdom%2Bw9WQRwL8G2ZarmMdsY%3D>; National Network to End Domestic Violence, *Who's spying on your computer?*, 2013, te raadplegen via http://nnedv.org/downloads/SafetyNet/NNEDV_SpywareAndSafety_2013.pdf; Z. Kleinmann, 'Spyware use in domestic violence "escalating"', *BBC News* 22 december 2014, te raadplegen via www.bbc.com/news/technology-30579307; Security.NL, 'Spyware steeds vaker ingezet bij huiselijk geweld', 28 december 2014, te raadplegen via www.security.nl/posting/413264/%22Spyware+steeds+vaker+ingezet+bij+huiselijk+geweld%22. In het buitenland is verder ook ervaring opgedaan met de inzet van dit soort techniek om plegers van geweld te volgen, bijvoorbeeld *sex offenders*. Zie: S. Gies, 'GPS supervision in California: one technology, two contrasting goals', *National Institute of Justice Journal* 2015, 175, te raadplegen via http://nij.gov/journals/275/pages/gps-supervision.aspx?utm_source=eblast-govdelivery&utm_medium=eblast&utm_campaign=jnl275-gps072015.

belangrijke rol. In de zojuist genoemde casus werd het slachtoffer tevens bedreigd met het volgende: als de verdachte compromitterend materiaal zou weten te vergaren, waaruit zou blijken hoe immoreel het gedrag van het slachtoffer wel niet was, zou deze niet aarzelen om dat materiaal via social media onder de aandacht te brengen van de familie, die in het Midden-Oosten woont, van het slachtoffer. Het bleek om een beschuldiging van overspel te gaan. Waar of niet, het slachtoffer maakte zich grote zorgen als via social media verhalen over vermeende ontrouw in het land van herkomst zouden gaan rondzingen. Het slachtoffer vreesde in dat geval een gewelddadige reactie van de familie. Helaas leent het internet zich ook voor de verbreiding van smaad en laster.²⁴

Voor families met een migratieachtergrond is het internet tegenwoordig essentieel om contact te onderhouden met familieleden in het land van herkomst. De actuele beelden van vluchtelingen onderstrepen die behoefte aan moderne communicatiemiddelen.²⁵ Het gaat wellicht wat ver om hier over cybercrime te spreken, maar hoe belangrijk internet als verbinding met het thuisfront is, wordt onder meer duidelijk uit berichten die periodiek in de media opduiken over wifi op locaties waar zich asielzoekerscentra bevinden. In een krantenartikel uit het najaar van 2014 werd aan de woordvoerder van een buurtcomité in de Achterhoek gevraagd waarom dit comité aan het Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers (COA) had gevraagd om wifi aan te leggen in een nabijgelegen opvang voor asielzoekers: 'Deze mensen hebben allemaal een gsm en zoeken contact met het thuisfront. Wifi is naast onderdak de belangrijkste voorziening die ze zoeken. Wij merken dat want ze zoeken de plekken waar ze bereik hebben bij onze huizen. En dat zorgt voor overlast bij ons.'²⁶

Hoewel zich in een institutionele context tal van vormen van gia voor kunnen doen, komen we relatief minder issues tegen die in verband worden gebracht met ICT. Rond schoolgaande jeugd is er uiteraard een en ander te doen rond zaken als

online pesten²⁷ en sexting.²⁸ Met betrekking tot ouderenzorg en dus ook ouderen die in instellingen verblijven, is er verder aandacht voor financiële uitbuiting.²⁹ Tegenwoordig heeft internetbankieren een grote vlucht genomen en ouderen die hier niet goed mee om kunnen gaan, zijn kwetsbaar. Familieleden of verzorgers in instellingen zouden daar misbruik van kunnen maken.³⁰ Als we het hebben over zaken in het derde domein, denk aan kinderporno, loverboys, prostitutie en daaraan gerelateerde vormen van mensenhandel, dan speelt ICT een belangrijke rol bij het leggen van contact met slachtoffers. In dit verband valt vaker de term *grooming*.³¹ In het persbericht naar aanleiding van het tienjarig bestaan van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en het verschijnen van de achtste rapportage van dit instituut werd aandacht gevraagd voor de rol van internet bij mensenhandel: 'Daders gebruiken internet om potentiële slachtoffers te ronselen en als middel om slachtoffers onder dwang te zetten met compromitterende foto's of filmpjes. Op het internet rondgaande beelden van seksuele handelingen met slachtoffers vormen een nieuwe dimensie van het slachtofferschap.'³² Dat laatste is een buitengewoon akelig aspect van veel vormen van gia met een digitale kant: slachtoffers kunnen – om in computertermen te blijven – hun leven nu eenmaal niet opnieuw formatteren en een frisse start maken: het internet heeft helaas een ijzersterk geheugen.³³

- 24 Smaad is het opzettelijk aantasten van iemands eer of goede naam door hem of haar te beschuldigen van een bepaald feit. Bij laster is dit ook het geval, alleen weet de dader dat het feit waarvan het slachtoffer beschuldigd wordt niet waar is. In de praktijk is het overigens lang niet altijd zo makkelijk om beide fenomenen uit elkaar te houden. Zie ook: R. Leukfeldt, 'Criminaliteit in een gedigitaliseerde wereld', in: W.Ph. Stol & J. Jansen (red.), *Cybercrime en de politie*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2013, p. 9-29.
- 25 'De mobiele telefoon is een basisbehoefte voor een vluchteling', *Trouw* 28 augustus 2015, te raadplegen via www.trouw.nl/tr/nl/4496/Buitenland/article/detail/4130918/2015/08/28/De-mobiele-telefoon-is-een-basisbehoefte-voor-een-vluchteling.dhtml.
- 26 'Asielzoekers op De Kruisberg krijgen wifi', *De Gelderlander* 25 september 2014, te raadplegen via www.gelderlander.nl/regio/achterhoek/asielzoekers-op-de-kruisberg-krijgen-wifi-14549649. Dit heeft overigens ook op andere opvanglocaties gespeeld, bijvoorbeeld in Drenthe, zie: 'Minder asielzoekers naar Drenthe dorp', *Trouw* 15 oktober 2014, te raadplegen via www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/3769402/2014/10/15/Minder-asielzoekers-naar-Drenthe-dorp.dhtml. Zie voor de reactie van het COA: Centraal Orgaan Asielzoekers, 'Afspraken over locatie Oranje, 18 oktober 2014, te raadplegen via www.coa.nl/nl/nieuws/afspraken-over-locatie-oranje.

- 27 Zie ook: J. Kerstens & S. Veenstra, 'Cyberpesten vanuit een criminologisch perspectief', *Tijdschrift voor Criminologie* 2013, 4, p. 470-486.
- 28 De term *sexting* is een combinatie van de Engelse woorden *sex* (seks) en *texting* ('sms'sjes verzenden'). *Sexting* is het verzenden (en ontvangen) van seksueel getinte beelden of tekstberichten door middel van een mobiele telefoon of internetapplicaties zoals WhatsApp, Facebook, YouTube, Instagram en Twitter. Zie ook: www.onuitwisbaar.nl/wat-is-sexting/.
- 29 Zie voor meer achtergrondinformatie: I. Plaisier & M. de Klerk, *Ouderenmishandeling in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau 2015, te raadplegen via www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2015/Ouderenmishandeling_in_Nederland.
- 30 Zie bijv.: GGD Rotterdam-Rijnmond, 'Checklist financiën', 20 december 2014, te raadplegen via www.huiselijkgeweld.nl/doc/Checklist%20%20financi%C3%ABn%20GGD%20Rotterdam-Rijnmond%20december%202014.pdf; Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie, 'Dossier: bescherming ouderen tegen financieel misbruik', te raadplegen via <http://knbn.nl/dossier/bescherming-ouderen-tegen-financieel-misbruik>.
- 31 Dit is het benaderen van en contact leggen met kinderen door een pedofiel met als uiteindelijk doel het mogelijk maken van seksueel contact door de seksuele drempels en remmingen van het kind te verlagen (Actieplan kinderen veilig 2012-2016). In 2007 werd *grooming* voor het eerst gecriminaliseerd in een internationaal verdrag, namelijk het Verdrag van de Raad van Europa inzake de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, dat ook bekendstaat als het Verdrag van Lanzarote. Lastig is echter dat dit verdrag weliswaar online *grooming* van een kind criminaliseert, maar dat van land tot land verschillen bestaan wat betreft de vaststelling van de minimumleeftijd voor seksuele activiteit (Leukfeldt 2013).
- 32 Rijksoverheid, 'Nationaal Rapporteur Mensenhandel benadrukt rol internet', nieuwsbericht van 15 oktober 2010, te raadplegen via www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mensenhandel/documenten-en-publicaties/persberichten/2010/10/15/nationaal-rapporteur-mensenhandel-benadrukt-rol-internet.html.
- 33 Zie voor tips bij het managen van de eigen 'online identiteit', waaronder het verwijderen van informatie: www.mijnonlineidentiteit.nl.

De stekker eruit?

De kracht van ICT

In het voorafgaande is vooral aandacht besteed aan de nare consequenties van de invloed van ICT op fenomenen die tot nu toe worden gerekend. ICT kan onder meer een negatieve rol spelen bij het lokaliseren en volgen van slachtoffers (stalking), het leggen van contacten met slachtoffers (*grooming*), het zenden van onwelkome berichten (pesten, *sexting*, smaad en laster), het faciliteren van uitbuiting, tot en met chantage en bedreiging van slachtoffers. Dat is echter maar één kant van de medaille. ICT heeft uiteraard positieve kanten. Mensen die slachtoffer (dreigen te) worden van via of zich in dit verband zorgen maken om anderen in hun sociale omgeving, kunnen online informatie vergaren over beleid, aanpak en instellingen die hen verder kunnen helpen.³⁴ Ook biedt het internet fantastische mogelijkheden om potentiële slachtoffers voor te lichten³⁵ en maatschappelijk debat te voeren over issues die nu raken, zoals ideeën en beeldvorming ten aanzien van relaties. Toen het vrouwenblad *Viva* bijvoorbeeld op zijn site een stereotyperend artikel plaatste met de titel 'Tien redenen om een donkere man te daten', waren de verontwaardigde reacties op Twitter niet van de lucht. Met name Silvana Simons – een Nederlandse televisie- en radiopresentatrice van Surinaamse komaf – liet van zich horen. Mede door haar artikel werd het gewraakte stuk van de site verwijderd. Bovendien werd Simons aangeboden om columnist bij dit blad te worden.³⁶ Zo zijn er ook verschillende voorbeelden te vinden waarin online problemen rond dwang bij het sluiten van huwelijken en het gebruik van geweld in relaties, tegen vrouwen of in naam van eer, aan de kaak worden gesteld.³⁷ Daar komt nog bij dat in deze tijd van imposante migratiebewegingen het internet mensen in staat stelt om voor hen belangrijke relaties, waaronder afhankelijkheidsrelaties, in stand te houden.³⁸

Uitsluitend offline leven is geen optie

Maar in de kracht van ICT schuilt tevens een zwakte: omdat deze technologie zo is doorgedrongen in ons dagelijks leven, zijn wij daar ook te treffen. Als het online

34 Zie bijv. de websites www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/huiselijk-geweld/vraag-en-antwoord/wat-moet-ik-doen-bij-huiselijk-geweld.html, www.huiselijkgeweld.nl/dossiers/stalking/aangifte-doen, www.politie.nl/themas/huiselijk-geweld.html, www.slachtofferhulp.nl/seksueel-misbruik/Delicten/Huiselijk-geweld/, www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kindermishandeling/vraag-en-antwoord/wat-is-kindermishandeling-en-wat-kan-ik-er-tegen-doen.html, www.slachtofferwijzer.nl/geweld/oudermishandeling, www.politie.nl/themas/eergerelateerd-geweld.html of www.slachtofferwijzer.nl/geweld/mensenhandel-en-uitbuiting en meer algemeen: www.vraaghetdepolitie.nl.

35 Rijksoverheid 2010.

36 H. Bahara, 'De power van Black Twitter', *De Groene Amsterdammer* 25 juni 2015, p. 14-17.

37 J. Janssen & R. Sanberg, 'Nog meer sterke verhalen: verhalen over eer en geweld zoals verteld op internet en zoals verteld door mannen', *PROCES* 2014/6, p. 395-407.

38 V.A.G. Frissen, *De digitale diaspora: de virtuele realiteit van de multiculturele samenleving*, Utrecht: Forum 2008; M. Georgiou, 'Diasporic communities online: a bottom up experience of transnationalism', in: K. Sarakakis & D. Thussu (red.), *Ideologies of the internet*, New York: Hampton Press 2006, p. 131-145.

misgaat, dan werkt dat offline door. Het horrorverhaal over een 13-jarig meisje dat onlangs in de krant verscheen, maakt dat op pijnlijke wijze duidelijk: in 2005 plaatste haar vader familiefoto's op internet via Flickr, een site voor het delen van foto's en video's. Hij ontving verzoeken van mannen om blootfoto's van zijn dochter en tevens werden er schunnige teksten bij de foto's van het meisje geplaatst. De vader dacht het tijt te kunnen keren door de ongewenste bezoekers te blokkeren en de foto's alleen nog maar te delen met familie en bekenden. Maar zijn dochter had via haar Instagram-account tal van onbekenden als vrienden geaccepteerd. Ze was fan van de band One Direction en ze had iedereen als vriend geaccepteerd die zich voordeed als tiener en aangaf eveneens idolaat van deze band te zijn. Op die manier konden wildvreemde mannen toch toegang krijgen tot foto's van haar. Alsof dit nog niet erg genoeg was, nam deze casus nog groteskere vormen aan toen de vader via een tipgever vernam dat het de geobsedeerde mannen niet al te veel moeite kostte om via internet te achterhalen waar dit meisje naar school ging of aan sport deed. Noodgedwongen lijdt dit meisje nu een teruggetrokken leven: ze gaat onder begeleiding naar school, komt weinig buiten en is niet meer actief op social media.³⁹

Wie via de media dit soort vreselijke berichten tot zich neemt, is wellicht geneigd te roepen: 'De stekker eruit!' Maar dat is geen realistische optie. Onze sociale relaties online zijn in toenemende mate verweven met onze relaties offline.⁴⁰ Tegenwoordig wordt gebrek in handigheid met ICT zelfs als een vorm van maatschappelijke achterstand gezien.⁴¹ Zonder overdrijving kunnen we stellen dat onze relatie met ICT in feite een afhankelijkheidsrelatie is die we, gezien het intensieve gebruik, weliswaar als waardevol ervaren, maar die ons ook kwetsbaar maakt. Hoewel de overheid bij de aanpak van nu vooral een algemene aanpak voorstaat waar mogelijk en specifieke acties waar nodig,⁴² is er met name voor jongeren, hun ouders, verzorgers en professionals al ingezet op het vergroten van 'digi-

39 D. Elshout, 'Pedo's stalken meisje (13) tot op schoolplein', *AD* 20 juni 2015, te raadplegen via www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/4084003/2015/06/20/Pedo-s-stalken-meisje-13-tot-op-schoolplein.dhtml.

40 J. de Haan, 'Sociale contacten via digitale kanalen', in: Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en cultureel rapport 2008*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2008, p. 365-385; P. Schnabel, R. Bijl & J. de Hart, *Betrekkelijke betrokkenheid: studies in sociale cohesie*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau 2008.

41 Zie bijv.: Sociaal en Cultureel Planbureau, *Achterstand en afstand: digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2007; C.A. Leurdijk & S. Huveneers, *Evaluatie stimuleringsregeling bladen voor etnische en culturele minderheden en journalistieke internet informatieproducten*, Delft: TNO 2008; A. Mitra, 'Marginal voices in cyberspace', *New Media and Society* 2001, 1, p. 29-48.

42 *Kamerstukken II* 2011/12, 28345, 117.

vaardigheid' en 'digi-alertheid'.⁴³ Met dit streven geeft de overheid zelf aan dat een wereld zonder ICT geen nastrevenswaardig doel is. Nu is ICT een veld dat voortdurend in beweging is: er komen almaar nieuwe toepassingen en op de lange termijn is het lastig te voorspellen hoe die techniek het sociale leven van mensen verder zal beïnvloeden. Dat betekent dat we in het kader van weerbaarheid van (potentiële) slachtoffers met het oog op de (nabije) toekomst ruimschoots en structureel aandacht in onderzoek en beleid moeten blijven besteden aan de relatie tussen cybercrime en *gia*. Dat scheelt ongetwijfeld valpartijen en (fatale) ongelukken op de digitale snelweg.

43 Zie o.a.: 'Actieplan aanpak kindermishandeling 2012-2016 "Kinderen Veilig"', 28 november 2011, te raadplegen via www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kindermishandeling/documenten-en-publicaties/richtlijnen/2011/11/28/actieplan-aanpak-kindermishandeling-2012-2016-kinderen-veilig.html; Taskforce kindermishandeling en seksueel misbruik, *Monitor: actieplan kinderen veilig 2012-2016 en acties Rijk Samson*, november 2013, te raadplegen via www.taskforcekinderenveilig.nl/Images/taskforce-monitor-najaar-2013_tcm132-523241.pdf; Nederlands Jeugd Instituut, 'Deltaplan mediaopvoeding', te raadplegen via www.nji.nl/nl/Mediaopvoeding-Praktijk/Deltaplan-mediaopvoeding.